

4. Драгоманов М. Листи на Наддніпрянську Україну [Електронний ресурс] / М. Драгоманов. – Режим доступу: <http://izbornyk.org.ua/drag/drag.htm>
5. Усенко І.Б. Федерация і автономія в академічній юридичній думці: матеріали X міжнародної історико-правової конференції «Історико-правові проблеми автономізму і федералізму» / І.Б. Усенко. – Сімферополь, 2004. – С. 16–28.
6. Яценко А.С. Теория федерализма. Опыт синтетической теории права и государства / А.С. Яценко. – Юрьев : Тип. К. Маттисена, 1912. – 366 с.
7. Паличенко Н.И. Областная автономия и федерация / Н.И. Паличенко. – Харьков, 1917. – 16 с.
8. Пашина В.А. Погляди академіка М.І. Палієнка на господарсько-культурну автономію, як форму реалізації інтересів національних меншин / В.А. Пашина // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2006. – Т. 19 (58). – № 2. – С. 294–299.
9. Чиркин В.Е. Основы сравнительного государственного права / В.Е. Чиркин. – М. : Артикул, 1997. – 352 с.
10. Паличенко Н.И. Правовое значение Манифеста 17 октября 1905 г / Н.И. Паличенко. – Харьков, 1915. – 9 с.
11. Каменський Є. Михайло Грушевський: «Я промовляю від демократії...» / Є. Каменський, В. Троцьанський // Людина і світ. – 1991. – № 6. – С. 14–18.
12. Грушевський М. Якої ми хочемо автономії і федерації / М. Грушевський. – К., 1917. – 16 с.
13. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть / М. Грушевський. – К. : Генеза 1991. – 246 с.
14. Грушевський М.С. Духовна Україна: збірник творів / М.С. Грушевський. – К. : Либідь 1994. – 560 с.
15. Грушевський М.С. Українська партія соціалістично-революціонерів та її завдання / М.С. Грушевський // Борітеся-поборете. – Відень, 1920. – № 1. – С. 2–11.

Ю.М. Різник

ПОШТОВО-ТЕЛЕГРАФНІ ОЩАДНІ КАСИ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ РОЗВИТКУ РИНКОВО-КАПІТАЛІСТИЧНИХ ВІДНОСИН (ДРУГА ПОЛОВИНА XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)

Вивчено основні аспекти роботи ощадних кас поштових і поштово-телеграфних установ Правобережної України другої половини XIX – початку XX ст. Висвітлено умови створення, досягнення і прораханки в цьому напрямі. Проаналізовано переваги ощадних кас, які призначалися для сільського населення.

Ключові слова: пошта, телеграф, ощадні каси.

This article discusses the main aspects of postal savings banks and postal-telegraph offices Right-bank Ukraine in the second half of the 19th – and early 20th century. The conditions of creation, achievements and failures are highlighted in the article. The benefits of savings banks, that were intended firstly for rural population are analyzed.

Key words: post, telegraph, savings bank.

У другій половині XIX – на початку XX ст., коли утверджуються капіталістичні відносини та розвивається економіка, роль поштових установ значно зростає. Пошта сприяє розвитку торгівельних відносин, дає можливість відносно недорого пересилати зразки товарів, стежити за змінами на ринку і пристосовуватись до них. І хоча кількість поштових установ була недостатньою для Правобережжя, їх доступність і відкритість простому населенню вирішено було використати у фінансовій

сфері. Держава взяла на себе місію накопичення вільних коштів, насамперед від населення. Вагому роль у цьому відіграли поштово-телеграфні ощадні каси.

На кінець XIX ст. поштово-телеграфні й поштові установи взяли на себе ще одну важливу функцію – заощаджувати кошти населення через дію ощадних кас. Однак Російська імперія, до складу якої на той час входила Правобережна Україна, у цій справі лише переймала досвід інших європейських країн. Першим надала великого значення такій діяльності Великобританія. Згодом у зручностях ощадних кас при установах зв'язку переконалися й в інших західноєвропейських країнах, де вони швидко поширилися. Водночас на досліджуваній нами території функціонували ощадні каси Держбанку, що породжувало масу незручностей для користування їхніми послугами, а сільське населення практично не могло відчутти їхні переваги [1, 908].

Окремі питання, що стосуються історії пошти в Україні, відображено в історіографії. Незважаючи на це, діяльність поштово-телеграфних ощадних кас на Правобережжі у другій половині XIX – на початку XX ст. потребує подальшого вивчення. Автор статті ставить за мету проаналізувати функціонування поштово-телеграфних ощадних кас на Правобережній Україні у другій половині XIX – на початку XX ст.

На території Правобережжя перші ощадні каси були відкриті у 1842 р. До 1860 р. ощадні каси підпорядковувались Олікунській Раді, а спеціальним указом від 9–10 червня 1860 р. – Міністерству фінансів. У 1882 р. створена при Міністерстві фінансів Комісія, яка вивчала питання про вдосконалення роботи ощадних кас Державного банку, висловила ідею залучити до прийому ощадних вкладів поштові установи як такі, що найбільш поширені і популярні серед населення [1, 909].

Найзручнішою для Російської імперії виявилася бельгійська система поштових ощадних кас, де вони є не самостійними установами, а посередниками між вкладниками та ощадними касами Державного банку. Для підтвердження внесених вкладів у таких касах використовується наклеєна у спеціально відкриту вкладником книжку ощадна марка на відповідну суму.

На початку 1889 р. проект Міністерства внутрішніх справ, фінансів та Державного контролю про створення поштово-ощадних кас було внесено міністром фінансів на затвердження Державній Раді. Згідно з проектом Міністерства внутрішніх справ, створювалися різні види поштово-ощадних кас, але перевага надавалася тим, які виступали посередниками між населенням і ощадними касами Державного банку. Поштово-ощадним касами, які самостійно обслуговували видачу вкладів населенню, відводилась другорядна роль. На підставі цього проекту 26 червня 1889 р. було прийнято «Положення про поштово-телеграфні ощадні каси», які дублювали статті Статуту ощадних кас. Порядок їх роботи визначався Інструкцією № 13 «Про операціях поштово-телеграфних ощадних кас», прийнятою 20 березня 1891 р., згідно з якою поштово-телеграфні ощадні каси ставали посередниками між вкладниками і ощадними касами Державного банку [2, 109].

Вклади на суму до 10 руб. позначалися поштово-ощадними касами самостійно спеціальною наклейкою на відповідну суму ощадних марок; вклади більше 10 руб. разом з книжками відсилалися для

прийому в каси Державного банку [3, 930]. Пересилка вкладів здійснювалася безкоштовно, без сплати гербового збору [4, 332]. Крім того, поштово-телеграфні ощадні каси призначались передусім для обслуговування сільського населення, яке не володіло значними сумами вільних коштів.

Спочатку сума рахунку однієї книжки могла становити від 25 коп. до 1000 руб. Одночасно одноразові вкладення і видачі не могли перевищувати 10 руб. Механізм перерахунку коштів передбачав таке: після заяви про знімання коштів із рахунку вкладником поштово-телеграфна ощадна каса виписувала відповідну суму із центральної каси Міністерства фінансів, і лише після визначеного проміжку часу вона видавалася на руки вкладнику. Зрозуміло, що і розмір суми, і час не завжди задовольняли клієнтів, особливо немісцевих. Тому уряд почав вносити конструктивні проекти. З 1895 р. розмір видачі почали підвищувати – у цей рік він становив 25 руб. і поступово зростає до 200 руб., а деякі каси згодом видавали значно більші суми [1, 910].

Звісно, це був величезний успіх нової справи, але, беручи до уваги незначну самостійність поштово-телеграфних ощадних кас, лише 8% коштів від загальної суми вкладів потрапляли безпосередньо до поштового відомства. Крім того, порядок, згідно з яким вклади більше 10 руб. позначалися в книжках лише в касах Державного банку (про що вкладнику видавалася розписка), а потім знову повертались до поштово-телеграфних ощадних кас, значно ускладнював роботу. Окремі незручності відчували і вкладники, яким доводилося ходити до кас двічі: спочатку для внесення грошей, потім – щоб отримати ощадну книжку [1, 911].

З метою підвищення ефективності роботи поштово-телеграфних ощадних кас було вирішено з 1 червня 1894 р. суму вкладу, що позначалася ощадними марками, збільшити до 50 руб. [5, 224]. Таке нововведення відразу принесло позитивний результат: сума вкладів в другій половині 1894 р. зросла в 3,5 рази порівняно з відповідним періодом 1893 р. У 1893 р. сума становила 951 361 руб., у 1894 р. – 3 226 288 руб. [1, 912].

Зростання позитивної тенденції закріпила Інструкція від 1 січня 1896 р., згідно з якою сума вкладу, який позначався поштово-телеграфною ощадною касою самостійною наклейкою, становила 100 руб. У цьому ж 1896 р. було дозволено приймати вклади у золотій монеті [6, 478].

Що стосується видачі вкладів, то з 1 вересня 1899 р. сума була збільшена з 10 до 25 руб. з однієї ощадної книжки. Гроші видавалися безпосередньо у поштово-телеграфній ощадній касі за вимогою вкладника. Нововведення сприяло популяризації поштово-телеграфних ощадних кас, і вже в другій половині 1900 р. окремим касах Київського поштово-телеграфного округу було надано право видавати вклади на суму до 100 руб. [1, 915].

Беручи до уваги те, що у поштово-телеграфних касах накопичувалися та зберігалися значні суми коштів, держава посилювала заходи безпеки щодо охорони кас та збереження недоторканності грошей. Зокрема, у 1897 р. всі поштово-телеграфні ощадні каси отримали секретний циркуляр із вказівкою «не допускати в касах накопичення значних сум грошей, які якомога частіше передавати до місцевого

казначейства» [7, 279]. Дозволялося залишати на балансі у касі не більше 100 руб. на один операційний день. Незважаючи на вжиті заходи безпеки, мали місце факти незаконного отримання вкладів шляхом підробки чи витравлення попередніх записів в ощадних книжках [7, 281].

З 1 липня 1898 р. поштово-телеграфні ощадні каси, розташовані на території України, почали приймати вклади від юридичних осіб. Граничний розмір вкладів становив 3000 руб., а відсотки на суму до 1000 руб. нараховувались в розмірі 3,6%, від 1000 до 3000 руб. – 2,4%. Винятки з цього правила становили вклади церкви і монастирів, на які на суму більше 1000 руб. нараховувався 1% [1, 919].

З 1 січня 1902 р. роботу поштово-телеграфних ощадних кас регламентував циркуляр Головного управління пошт і телеграфів за № 64 [8, 126]. Одночасно почав діяти Наказ поштово-телеграфним ощадним касама, який об'єднав і систематизував роботу кас, дозволивши вкладникам переводити кошти в інші ощадні каси. Цього ж року встановлювався прийом додаткових вкладів по ощадних книжках, виданих в іншій касі. Нарешті, з 1 липня 1908 р. до кола діяльності поштово-телеграфних ощадних кас була введена нова операція – страхування доходів і капіталів. Як свідчить статистика, станом на 1 липня 1912 р. до 10% страхових вкладів щорічно надходило саме через поштово-телеграфні ощадні каси [1, 918].

На початок ХХ ст. поштово-телеграфними ощадними касами були накопичені значні суми коштів. В «Поштово-телеграфному журналі» знаходимо відомості, що станом на 1900 р. на залишках по ощадних книжках знаходилася сума у 676, 3 млн руб. Отримані капіталовкладення активно використовувались державою для фінансування важливих економічних проектів. Зокрема, накопичені поштово-телеграфними ощадними касами кошти спочатку вкладались у 5% банківські білети, які випускались і для викупних операцій; використовувались на видачу кредитів, в тому числі земельних; будівництво залізниць [1, 921].

Документи, що зберігаються у фондах ДАЧО повідомляють, що із загальної суми заощаджень у 1900 р. 189,3 млн руб. були використані на державні позики, 239 млн руб. – на іпотечні позики, 248 млн руб. – на купівлю облігацій залізниць (дані стосуються Російської імперії). На 1911 р. сума залишків по ощадних книжках становила 1 701, 2 млн руб., з них на державні позики було витрачено 667, 2 млн руб., на іпотеку – 649, 1 млн руб., на облігації залізничного транспорту – 384,9 млн руб. [1, 920].

Чиновники поштово-телеграфних ощадних кас, окрім заробітної плати, отримували додаткові виплати за успішну роботу. Згідно з «Тимчасовими правилами про поштово-телеграфні ощадні каси», за кожну нову відкриту ощадну книжку працівник отримував 10 коп., за кожні 100 руб. отриманих вкладів – 10 коп., за кожну ощадну книжку, яка обслуговувалася не менше одного року, – 10 коп. [9, 190].

Варто зауважити, що на роботу поштово-телеграфних ощадних кас відчутний вплив мав політичний фактор. Як поширені та загальнодоступні всьому населенню установи, поштово-телеграфні ощадні каси не тільки обслуговували фінансові операції населення, а й залучалися до суспільно важливих акцій. Так, у зв'язку з невдачами у російсько-

японській війні у 1904 р. через поштово-телеграфні ощадні каси розпочався збір добровільних пожертвувань на посилення військового флоту, зокрема, будівництво нових міноносців [10, 173].

За даними Стеблівської поштово-телеграфної контори за 1 липня 1914 р., на основі діючих в державі ощадних кас, вкладники могли отримувати гроші та відсотки за своїми книжками особисто чи через довірену особу. До того ж в останньому випадку повинні бути представлені в касу, окрім книжки, лист-доручення вкладника. За тогочасних умов вказаний порядок видачі вкладів із ощадних кас за дорученням не був зручним для вкладників, які бажали, не знімаючи з кас вкладів, надати розпорядження ними своїм близьким, що перебували в матеріальній від них залежності. Враховуючи це, було визнано за доцільне дозволити записувати в книгу каси словесні заяви вкладників про надання права негайно розпоряджатися тим особам, які будуть вказані ними в якості їх наступників за заповітним розпорядженням [11, 18].

Держава докладала чимало зусиль для того, щоб уникнути паніки серед населення і зберегти стабільність у роботі поштово-телеграфних ощадних кас. У лютому 1904 р. управляючий Київською казенною палатою розіслав через місцеві казначейства циркуляр, яким зобов'язав розмістити у приміщеннях кас оголошення про те, що вклади населення залишатимуться недоторканими і за першою вимогою видаватимуться вкладникам. Окремим пунктом цього циркуляру, що йшов під грифом «таємно», потрібно було терміново подавати інформацію про факти масового вилучення вкладів [12, 47].

Таким чином, установи зв'язку відіграли важливу роль для ощадної справи населення та стали своєрідним способом накопичення капіталу, в першу чергу в сільській місцевості без банківських установ. Разом з тим вони дали більший доступ державі користуватися заощадженими коштами підданих.

1. Яворский Н.Д. Почтово-сберегательные кассы в России / Н.Д. Яворский // Почтово-телеграфный журнал. – Отдел неофициальный. 1893. – Сентябрь. – С. 928–940.

2. Инструкция «По операциям почтово-сберегательных касс» № 13 от 20 марта 1891 г. // Почтово-телеграфный журнал. – Отдел официальный. – 1891. – № 7. – С. 109–114.

3. Жарков С. Почтово-телеграфные сберегательные кассы в России / С. Жарков // Почтово-телеграфный журнал. – Отдел неофициальный. – 1893. – Сентябрь. – С. 928–940.

4. Циркуляр Главного управления почт и телеграфов от 16 августа 1893 г. «О порядке пересылки вкладов сберегательными кассами Государственного банка в почтово-телеграфные сберегательные кассы» / Почтово-телеграфный журнал. – Отдел официальный. – 1893. – № 35. – С. 332–333.

5. Циркуляр начальника Главного управления почт и телеграфов от 29 апреля 1894 г. № 17 «О повышении с 10 руб. до 50 руб. размера взносов в почтово-телеграфные сберегательные кассы, оплачиваемых сберегательными марками» // Почтово-телеграфный журнал. – Отдел официальный. – 1894. – № 16. – С. 123–124.

6. Циркуляр начальника Главного управления почт и телеграфов «О приеме золотой монеты во вклады почтово-телеграфных сберегательных касс» // Почтово-телеграфный журнал. – Отдел официальный. – 1896. – № 30. – С. 478.

7. Государственная сберегательная касса // Почтово-телеграфный журнал. – Отдел неофициальный. – 1897. – Февраль. – С. 278–285.

8. Центральный державный исторический архив Украины м. Києва (ЦДІАК України). – Ф. 696. Управління Київського поштово-телеграфного управління пошт і телеграфів. – Оп. 1. – Спр. 71. – 1901–1903 рр. – 497 арк.

9. Высочайшее утвержденное мнение Государственного совета от 27 апреля 1893 г. «Об изменении временных правил о почтово-телеграфных сберегательных кассах и об увеличении личного состава Главного управления почт и телеграфов» // Почтово-телеграфный журнал. – Отдел официальный. – 1893. – № 18. – С. 189–191.

10. Циркуляр начальника Главного управления почт и телеграфов от 3 марта 1904 г. «О приеме в почтово-телеграфных сберегательных кассах пожертвований на усиление военного флота» // Почтово-телеграфный журнал. – Отдел официальный. – 1904. – № 10. – С. 172–173.

11. Державний архів Черкаської області. – Ф. 905. Стеблівська поштово-телеграфна контора. – Оп. 1. – Спр. 3.

12. Циркуляр начальника Главного управления почт и телеграфов от 9 января 1904 г. № 1 «О вознаграждении чинов управлений почтово-телеграфных округов и почтамтов за труды по операциям почтово-телеграфных сберегательных касс» // Почтово-телеграфный журнал. – Отдел официальный. – 1904. – № 3. – С. 47.

Д.А. Сафонов

ПРОБЛЕМА КРЕСТЬЯНСКОГО СОЦИАЛЬНОГО ОПЫТА

Автор поднимает проблему изучения крестьянского социального опыта, – но не как обобщенного элемента политического сознания крестьянских масс, а как элемента крестьянской активности. При этом он предлагает идти не от теоретических обобщений, а от фактов. В качестве примера им проанализирована хроника крестьянского движения отдельного района – юго-востока европейской части страны в XIX в., сделаны соответствующие наблюдения.

The author raises the problem of studying the peasant social experience – not as a resumptive element of the political consciousness of the peasant masses, but as an element of peasant activity, based not on the theoretical generalizations but on the facts. The author analysed the Chronicle of the peasant movement of a given region – the south-eastern European part of the country in the XIX century as an example and made all the appropriate observations.

Если поставить вопрос: возможно ли говорить о крестьянском социальном опыте?, – то ответ будет, безусловно, положительным. В самом деле, крестьяне, как люди, просто не могли не накапливать опыт во всех сферах своего бытия, в том числе и социальной. Но видоизменим вопрос: что представлял собой крестьянский опыт? – и мы обнаружим, что в ответах будут преобладать теоретические рассуждения и логические построения, ибо крестьянство далеко не едино и даже не одинаково, а, следовательно, единого социального опыта – опыта всего крестьянства – нет и быть не может.

Что такое «опыт» в поднятом нами аспекте? Это определенное знание, тесно связанное с исторической памятью. Отсюда выходит, что должны быть конкретные создатели определенного опыта, мотивы и возможности для его сохранения в памяти людей, и,